

1917 йил октябрда Петроградда большевиклар ҳокимиятни қўлга олгач, Россия империяси таркибидаги миллий ҳудудларда эркинлик ва ўз тақдирини ўзи белгилаш гоёси кучайди. Туркистонда жаҳид зиёлилари — Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунавварқори Абдурашидхонов, Абдурауф Фитрат, Абдулқодир Шақурий ва бошқалар — маҳаллий мусулмон аҳолининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилувчи миллий давлат тузиш фикрини илгари сурдилар.

Кўкон Мухториятининг эълон қилиниши

1917 йил 26–28 ноябр кунлари Кўкон шаҳрида Туркистон мусулмонлари қурултойи чақирилди. Қурултой қарорига кўра:

- Туркистон Россия таркибида мухтор жумҳурият сифатида эълон қилинди;
- Миллий парламент — Туркистон Миллий Мажлиси ташкил этилди;
- Ҳукумат бошида Мухаммадҷон Тинишбаев турди;
- Мадаминбек ва жаҳид йигитлари миллий армия тузишга киришди.

Бу воқеа тарихда Кўкон Мухторияти номи билан қолди. Мухторият 1917 йил 27 ноябрдан 1918 йил февралгача — атиги 88 кун яшади.

Совет ҳокимиятининг муносабати

Тошкентда ўрнашган Туркистон Совети (большевиклар ҳукумати) Кўкон Мухториятини тан олмади. Улар учун мусулмонлар тузган мустақил ҳукумат ҳавфли прецедент эди. Шунинг учун Москвадан кўрсатма қилиши билан маҳаллий совет ҳокимлари Кўкон Мухториятини қурул билан йўқ қилишга қарор қилдилар.

Кўкон киргини (1918 йил феврал)

1918 йил 6 февралда кизил аскарлар ва маҳаллий большевик отрядлари Кўкон шахрига юриш бошлади. 8 февралгача давом этган жанглар шаҳар аҳолиси учун ҳақиқий фожиага айланди.

- Кизил армия ва совет отрядлари артиллерия ва пулемётлардан фойдаланди. Кўкон кўлёмаларида келтирилишича, ҳатто топилган ҳарбий самолётдан ҳам шаҳар устига бомба ташланган.
- Мухториятни химоя қилган миллий армия куч жихатдан заиф эди. Шунга қарамай, бир неча кун қаршилик кўрсатди.
- Киргин пайтида оддий аҳоли ҳам киргин қилинди — аёллар, болалар ва кексалар аёвсиз ўлдирилди.

Турли манбаларда қурбонлар сони турлича келтирилади:

- айрим тарихчиларга кўра 10 минг киши,
- бошқаларига кўра эса 13–14 мингга яқин аҳоли ҳалок бўлган.

Кўконнинг бутун маҳаллалари ёқиб юборилган, бозор ва уйлар талон-торож қилинган.

“Конли якун ва натижа

Кўкон Мухторияти йўқ қилинди, унинг етакчилари қочишга мажбур бўлди. Махмудхўжа Бехбудий аллақачон қатл этилган эди, Мунавварқори ва бошқа зиёлилар қатагонга учради. Мадаминбек ва бир қатор йигитлар эса кейинчалик “Босмачилик ҳаракати” сафида қурашни давом эттирдилар.

Совет ҳокимияти бу билан Туркистонда мустақилликка қаратилган биринчи уринишни қон билан бўғди.

Тарихий аҳамияти

- Кўкон Мухторияти қиска умр кўрса-да, у халқнинг миллий давлатчилик, озодлик ва мустақиллик орзусини ифода этди.
- Конли киргин эса совет ҳокимиятининг асли маҳоятда мустамлақачилик сиёсати юритганини кўрсатди.
- Бу воқеа Туркистонда кейинчалик оммавий кўзғолонлар ва босмачилик ҳаракатининг қучайишига туртки бўлди.

Кўкон Мухторияти — 88 қонлиқ эркинлик тажрибаси бўлса-да, у миллий уйғонишнинг эркин рамзи ҳисобланади. Совет ҳокимияти (Москва) уни артиллерия ва қонли киргин билан йўқ қилди. Лекин бу воқеа Туркистон халқлари хотирасида абадий қолди ва кейинги авлодларга эркинлик учун қурашиш йўлида ибрат бўлиб хизмат қилди.

Қурбонлар сони ҳақида турли маълумотлар

1918 йил февралдаги Кўкон қирғинида қанча одам ҳалок бўлгани ҳақида аниқ рақам йўқ, чунки воқеалар ҳаос ва талон-торож остида қечган. Турли манбаларда қуйидагича келтирилади:

- Совет манбалари: қурбонлар сонини жуда қамайтириб кўрсатган, масалан 1–2 минг дейишган.
- Маҳаллий манбалар ва гувоҳлар: 10 мингдан 14 минггача инсон ҳалок бўлганини айтишади.
- Гувоҳликка асосланган айрим ҳисобларда: 6 мингдан зиёд аҳоли шаҳарда, яна

минглаб одам қишлоқларда ўлдирилгани қайд этилган.

Яъни, қурбонлар сони қам айтилганда ҳам ўн минглаб бўлгани шубҳасиз. (Москва маҳаллий аҳоли қириб ташлаган. Мақсадлари Москвага қарши қиққанларни қўрқитиб қўйиш эди)

Замондошлар хотираларидан

1. Усмонхўжа Пўлатхўжаев (мухторият аъзоси)

У ўз хотираларида шундай ёзади:

«Совет аскарлари ўч қун давомида Қўқонни артиллерия билан ўтди. Шаҳарнинг қатта қисми ёқиб юборилди. Қўлга тушганларни аёвсиз қатл қилдилар. Аёл ва болаларни ҳам аямадилар. Қон дарё бўлиб ўқди».

2. Туркистон Миллий Мажлиси аъзоларидан бири

«Мухторият қурол билан йўқ қилинди. Қонсиз йўл топиш мумкин эди. Лекин улар қасддан қиргин ўқштирадилар — халққа “мусулмонларнинг муқтақил давлат қуриши мумкин эмас” деган дарс беришди».

3. Гарб газеталари хабари (1918)

Айрим Европа матбуотида хабар тарқалди:

«Қўқон шаҳрида большевиклар қонли террор амалга ўширди. Бир неча қун ичида 10 мингдан зиёд мусулмон аҳолиси халок бўлди, шаҳар ёқилди».

Қиргиндан кейинги ахвол

- Қўқоннинг қўплаб маҳаллалари вайрон қилинди.
- Масжидлар ва бозорлар ёқиб юборилди.
- Ўн минглаб аҳоли қочқинга айланди.
- Қонли воқеалардан сўнг Туркистонда қенг қўламли қаршилиқ ҳаракатлари (босмачилик) бошланди.

Хулоса

Қўқон Мухторияти — Туркистон халқлари ўчун озодлик ва миллий давлатчилик орзусининг рамзи эди. 1918 йил февралда совет аскарлари ўни қон билан бўғиб, минглаб беғуноҳ одамларни халок қилди.

Бу фожиа нафакат маҳаллий тарих, балки бутун мусулмон жаҳони ўчун ибратдир:

муқтамлақачилар эркинлик орзусини доим қуч билан бўғган, лекин шу билан бирга янги авлодларда озодликка бўлган интилишни ҳам қучайтирган.

Хозир миллатчи руслар қиқиб ўзбекларда давлат бўлмаган руслар қелиб давлат қуриб берган деса, (Украина, Озарбойжонга қилган қабри) юзларига тупирсақ бўлади...

Москва муқтахам ўрнашиб олғач Туркистонни бир-бирига ёв қилиб бешга бўлишди...

Абу Муслим

(профессор, сиёсий таҳлилчи)